

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Meâlimu't-Tenzîl'de Nakledilen Merfû' - Muttasıl Rivâyetler Üzerine Bir İnceleme

(Nahl Sûresi Örneği)

**A Study on the Marfu' - Muttasıl Transmissions Reported in Ma'alim at-Tanzil
(The Example of Surah al-Nahl)**

Musa ERKAYA

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Konya, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Selcuk University, Faculty of Islamic Studies

Konya, Turkey

musa.erkaya@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3961-2659>

Ramazan ERİŞGEN

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Konya, Türkiye

Selcuk University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, Master Student of Hadith Science Department

Konya, Turkey

ramazan_erisgen_23@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8374-2445>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.48564>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Arrival Date: 25.12.2020

Yayımlanma Tarihi / Publish Date: 25 Haziran / June 2021

Yayımlanma Sezonu / Publish Season: Haziran / June 2021

Cilt / Volume: 30

Sayfa / Pages: 162-186

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

Meâlimu't-Tenzîl'de Nakledilen Merfû'-Muttasıl Rivâyetler Üzerine Bir İnceleme (Nahl Sûresi Örneği)¹

Öz: Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahâbe devrinden sonra Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabası üzerine onu tefsir etme ihtiyacı doğmuştur. İslam âlimleri de bu yönde pek çok eser vücuda getirmişlerdir. Âlimlerin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmek maksadıyla rivâyetlerden istifade etmeleri rivâyet tefsiri geleneğini oluşturmuştur. Rivâyet tefsiri, başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, Hz. Muhammed (s.a.s) ve sahâbeden nakledilen çoğunlukla *sahîh* rivâyetlere dayanan tefsir türüdür. Bu tür eserler diğer tefsir çeşitleri arasında ilk sırada yer alırlar. Beğavî'nin (öl. 516/1122) *Meâlimu't-Tenzîl* adlı tefsiri de rivâyet tefsirleri arasında yer almaktadır.

Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*'inde başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere sahâbe ve tâbiin neslinden pek çok rivâyet nakletmiştir. Müellif kimi rivâyetleri *merfû'-muttasıl*, kimisini senedini hazfederek kimisini de *taktî'* yaparak aktarmıştır. Bunlar arasında sıhhat bakımından *sahîh*, *hasen* ve *zayıf* olanların yanı sıra az da olsa *mevzû'* rivâyetler de mevcuttur. Yaptığımız inceleme sonucu *Meâlimu't-Tenzîl*'in Nahl Sûresi tefsirinde toplam yirmi altı rivâyetin nakledildiği tespit edilmiştir. Bunların da dokuzu *merfû'-muttasıl* rivâyetlerdir.

Bu makale Beğavî'nin *Meâlim*'de Nahl Sûresini tefsir ederken naklettiği *merfû'-muttasıl* rivâyetlerin aslı kaynaklardaki yerlerini tespit etmeyi; tespit edilen rivâyetlerin tarihleri arasındaki metin farklılıklarına işaret etmeyi ve nihâyet münekkit muhaddislerin değerlendirmeleri çerçevesinde kaynak/sihhat değerlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Beğavî, Rivâyet Tefsiri, Meâlimu't-Tenzîl, Nahl Sûresi, Hadîs, Tahrîç.

A Study on the Marfu' - Muttasıl Transmissions Reported in Ma'alim at-Tanzil (The Example of Surah al-Nahl)

Abstract: After the time of the Prophet Muhammed (pbuh) his companions, the need to interpret the Quran came about as a result of the desire and effort to understand the Quran. Islamic scholars have created many works in this direction. The use of transmissions by scholars in order to interpret the Quran has formed the tradition of interpretation of transmission. The transmissive interpretations are a type of interpretation that firstly based on the Quran, and the authentic transmissions reported by the Prophet Muhammad and his companions. These types of works take the first place among other types of interpretation. Baghawi's (d. 516/1122) interpretation Ma'alim at-Tanzil is also among the interpretation of the transmission.

Baghawi, in his Ma'alim at-Tanzil, transmitted many transmissions from, firstly the Prophet Muhammed (pbuh), and his companions and followers. Author transmitted some transmissions by marfu'-muttasıl, some of them by taqti' and some of them by eliminating the sanad. Among them, in terms of authenticity, there are sound ones, there are also hasan and weak ones and albeit few fabrication ones. As a result of our research, it was determined that a total of twenty-six transmissions were reported in the commentary of the Surah al-Nahl of Ma'alim at-Tanzil nine of them are the merfu'-muttasıl transmissions.

This article aims to determine the place of the merfu'-muttasıl transmissions reported by Baghawi while interpreting the Surah al-Nahl in Ma'alim in the original sources; It aims to point out the textual differences between the versions of the identified transmissions and finally reveal the source/authenticity values within the framework of the evaluations of the critic of the hadith transmitters.

Keywords: Baghawi, Transmissive Interpretation, Ma'alim at-Tanzil, Surah al-Nahl, Hadith, Extraction.

¹ Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Musa ERKAYA danışmanlığında hazırlanmakta olan "Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîç Ve Değerlendirilmesi (Nahl ve İsrâ Sûreleri)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatapları, günümüzden bin dört yüz seneyi aşkın bir süre önce parça parça inen ve gelişen olaylar üzerine nâzil olan âyetleri anlamaya ve hükümlerini hayatlarına tatbik etmeye çok çaba göstermişlerdir. Kavrayamadıkları meselelerde de Kur'ân-ı Kerim'in ilk açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'e (s.a.s) durumu arz etmişlerdir. Rasûlullah'ın (s.a.s) dâr-ı bekâya göç etmesinden sonra müracaat edilecek yegâne otorite de kalmamıştır. Sahâbenin de vefatıyla insanlar Kur'ân-ı Kerim'i anlamak için önceki nesillerin nakillerine yönelmişlerdir. Zira Nebî'ye (s.a.s) nispet edilen her bir haber onlar için altın değeri taşımıştır. Çünkü O'nun âyetleri beyanı ve yaşantısı insanlar için bir örnek olmuştur. Bunun neticesinde rivâyetlerle âyetleri açıklama geleneği başlamıştır. Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'i de bu tür eserler arasında önemli bir konuma sahiptir.

Araştırmanın temel konusunu muhaddis, müfessir ve fakih olan Beğavî'nin, *Meâlimu't-Tenzîl* isimli eserinde Nahl Sûresi'ni tefsir ederken naklettiği *merfû'-muttasıl* rivâyetlerin tahrîç ve değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Ana gayesi ise Beğavî'nin Nahl Sûresi'nin tefsiri sadedinde naklettiği *merfû'-muttasıl* rivâyetlerin asli kaynaklardaki yerini tespit etmektir.

Çalışmada ilk olarak Beğavî'nin hayatı ve telif ettiği bazı eserler kısaca ele alınmış, akabinde ise onun *Meâlimu't-Tenzîl*'deki rivâyet yöntem ve sebeplerine değinilmiştir. Nahl Sûresi hakkında kısa bilgi verildikten sonra bu sûrede yer alan *merfû'-muttasıl* rivâyetlerin tahrîcine geçilmiştir.

Rivâyetler evvela Beğavî'nin *Şerhu's-Sünne* ile *Mesâbîhu's-Sünne* adlı eserlerinde ve Kütüb-i Tis'a'da tespit edilmeye çalışılmıştır. Şâyet söz konusu rivâyetler bu eserlerde mevcut değilse diğer muteber hadis kaynaklarına ve ilk dönem tefsir-tarih kitaplarına bakılmıştır. *Meâlimu't-Tenzîl*'deki rivâyet metninin tahrîci yapıldıktan sonra bu rivâyet ile karşılaştırılması yapılmış ve gerek sened gerekse metinlerdeki farklılıklar belirtilmeye çalışılmıştır. Asli kaynaklarda tespit edilemeyen rivâyetlerin *mevzû'* olma ihtimaline karşın *mevzûât* türü eserlere de bakılmış ve buralarda da tespit edilemediği takdirde bu husus belirtilmiştir.

Tahrîci yapılan *merfû'-muttasıl* rivâyetler sıhhat bakımından ele alınırken şu esaslar göz önünde bulundurulmuştur;

a. Rivâyet, *Sahîhayn*'da yer alıyorsa başka hiçbir değerlendirmeye tabi tutulmadan *sahîh* olarak değerlendirilmiştir.²

b. Kütüb-i Tis'a'da yer alıp ravileri de muhaddisler tarafından *cerh* edilmemişse *sahîh* olarak değerlendirilmiştir.

c. Rivâyetin sıhhati hakkında Tirmizî (öl. 279/892), Hâkim en-Nisâbûrî (öl. 405/1014), Zehebî (öl. 748/1348), İbn Hacer (öl. 852/1448), Şuayb Arnavut, Abdulmuhsin et-Türkî, Hüseyin Selim Esed, Muhammed Avvâme, Muhammed Karabelli ve daha birçok muhaddis ve muhakkikin değerlendirmeleri varsa ilk olarak bunlara yer verilmiştir.³

d. Rivâyetin sıhhati hakkındaki kanaatimiz, gerekçeleriyle birlikte ilgili rivâyetin değerlendirmesinin sonunda belirtilmiştir.

e. Beğavî'nin naklettiği rivâyetin senedi *zayıf* ise bu belirtilmiş; *mutâbaat* ve *şevâhid* gibi yollarla rivâyetin sıhhat derecesinde bir değişme söz konusu olmuşsa buna da işaret edilmiştir.

² Sahîhayn hadislerinin sened tenkidinin gereksizliği ile alakalı geniş bilgi bk. Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi* (İstanbul: Elif Yayınları, 2015), 67-69.

³ Örneğin Şuayb Arnavut'un Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde yer alan rivâyete yaptığı değerlendirme için "Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 3/5." şeklinde kaynak gösterilmiştir.

Araştırma yapılırken *Meâlimu't-Tenzîl* isimli tefsirin Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Haraş tarafından tahkik edilen "Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1409/1989" baskısı esas alınmıştır. Çalışmada yer verilen ilgili âyetler komisyon tarafından hazırlanmış olan TDV Yayınları (İstanbul, 2011) mealinden faydalanılarak kullanılmıştır.

1. Beğavî'nin Hayatı ve *Meâlimu't-Tenzîl* Adlı Eseri

Muhyi's-Sünne,⁴ *Ruknu'd-Dîn*⁵ ve *Zahîru'd-Dîn*⁶ gibi lakaplarla anılan Beğavî'nin kaynaklardaki tam adı Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed'dir. Horasan'da yer alan Merverrûz ile Herat arasında kalan Bağşur'da dünyaya gelmiştir.⁷ Babasının kürkçülük yapması sebebiyle *el-Ferrâ* olarak da anılır.⁸ Bazı kaynaklar kendisi bu işle meşgul olduğu için bu isimle anıldığını da kaydeder.⁹ Bu sebeple kendisi *İbnu'l-Ferrâ* veya *el-Ferrâ* olarak da isimlendirilmiştir.

Muhyi's-Sünne, Beğavî'nin lakapları arasında en meşhur olanıdır. O, bu lakabı *Şerhu's-Sünne* adlı eserini kaleme aldıktan sonra gördüğü rüya sebebiyle almıştır. Nakledildiğine göre rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s) ona gelerek: "*Sen benim sünnetimi ihyâ ettin, Allah da seni ihyâ etsin*" demiştir. Beğavî bu vâkıdan sonra bu lakap ile de anılmaya başlanmıştır.¹⁰ Şâfiî mezhebine bağlı olan Beğavî, bu sebeple isim ve lakaplarından sonra *eş-Şâfiî* nisbesiyle de anılmaktadır.¹¹

Beğavî, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerinde yaşamıştır. Kendisi hakkında yapılan araştırmalarda onun çocukluk yılları ve eğitim durumuna dair bilginin çok az olduğu belirtilmektedir.¹² Kur'ân, sünnet ve fıkıh ilimlerini cem etmiştir.¹³ İlmi hayatı boyunca âbid, zâhid ve kanaatkâr biri olmaya gayret etmiştir.¹⁴ Hayatı boyunca zühd ve takva ehli olarak yaşamaya özen gösteren Beğavî, rivâyete göre yalnızca ekmeği yiyerek yaşamını sürdürürken gelen tepkiler üzerine ekmeğin yanına katık olarak (zeytin) yağ(ı) koyup yemeye başlamıştır.¹⁵

H. 510 ya da h. 516 yılında vefat ettiğine dair farklı bilgiler mevcuttur. Genel kabul h. 516 yılında vefat ettiğidir. Kabri, hocası Kâdı Hüseyin'in yanında Tâlekân mezarlığındadır.¹⁶

Beğavî'nin hayatı hakkında verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra *Meâlimu't-Tenzîl*'deki tefsir metodu hakkında da bazı bilgiler vermek istiyoruz.

⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv, (y.y.: Dâru İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyye, 1413/1993), 7/75.

⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l İlmiyye, ts.), 4/1258.

⁶ Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâder, 1317/1900), 2/136.

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136.

⁸ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258.

⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136.

¹⁰ Ebu'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 1/12.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258.

¹² Ali Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 21-28.

¹³ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/76.

¹⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/75.

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/137; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/75.

¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136-137; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258.

Konya'da bulunan bir kitabede "Bu makam ulemadan İmam-ı Beğavî olup hicri 516'da vefat etmiştir" yazmaktadır. Bunun sadece bir makam mı yoksa gerçek bir mezarı mı olduğu ile alakalı geniş bilgi için bk. Bekir Şahin, *İmam Beğavî*. <https://konyaarastirmalari.blogspot.com/2012/05/imami-begavi.html>

Meâlimu't-Tenzîl'de bir sûrenin tefsirine geçmeden önce adı, Mekki yahut Medeni oluşu, kaç âyet olduğu, sûrenin diğer adları gibi bilgiler yer almaktadır. Âyetler üzerinde ilk önce dil tahlilleri yapılmış sonra da nakillerde bulunularak tefsire başlanmıştır. Kıraat vecihleri zikredilip şâzz kıraatler belirtilmiştir. Âyetlerin tefsirinde rivâyetlere sık sık başvurulmuştur. İsnadlı olarak verilen rivâyetlerin senetlerinin neredeyse tamamının bizzat Beğavî'ye dayanması tefsirin başta gelen özelliği olmuştur. *Meâlimu't-Tenzîl*'de isrâiliyât türü haberler de yer almakla beraber müellif bunları bazen tenkit etmiş ve bazılarını reddetmiştir. O, âyetin âyeti, âyetin sünneti ve sünnetin âyeti nesh edebileceğini savunmuştur. Neshin sadece emir ve yasaklarda olabileceği ve yalnızca rivâyetle bilinebileceği görüşünü benimsemiştir. Beğavî, müteşabih âyetlerin tefsirinde iman ve teslimiyetle hareket etmiştir. Kelâmî hükümler ihtiva eden âyetlerin tefsirinde müellif selef-i sâlihîn'in yolunu takip etmiştir. Yani "Allah'ın eli" gibi meselelerde yorum yapmadan olduğu gibi kabul etme yoluna gitmiştir.¹⁷ Fikhî konulara genişçe yer vermiş, işârî tefsirlere az da olsa değinmiştir. Mu'tezile'yi açıkça reddetmiştir. Dil âlimlerinin nassla çatışan fikirlerine karşı çıkmış, Râfiziler'in tefsirlerine yer vermemiştir. Müellifin en fazla eleştirilen yönü hadisteki titizliğini akide ve ahkâm dışındaki kıssalar, haberler ve isrâiliyâta dair meselelerde göstermeyişidir. Rivâyet zenginliği yanında nahiv, akaid, içtihadî görüşler, fıkıh ve dil gibi konular da içeren eserin rivâyet tefsiri özelliği yanında dirâyet tefsiri özelliği taşıdığı da görülür.¹⁸

Beğavî tefsirinde İbn Abbâs (öl. 68/687-688), Ebu'l-Âliye (öl. 90/709), Mücahid (öl. 103/721), İkrime (öl. 105/723), Dahhâk (öl. 105/723), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (öl. 108/726), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Katâde (öl. 117/735), Süddî (öl. 127/763), Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), Kelbî (öl. 146/763?), Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Mukâtil b. Hayyân (öl. 469/1076?) ve daha birçok selef âliminden nakillerde bulunduğunu söylemiştir.¹⁹

İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Beğavî'nin Sa'lebî (öl. 427/1035) ve Mâverdi (öl. 450/1058) gibi âlimlerden istifade ettiğini ve *Meâlimu't-Tenzîl*'in Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* isimli tefsirinin bir muhtasarı olduğunu söylemiştir. *Meâlim*'in, *Keşf*'te zikredilen birçok *mevzû'* rivâyetten salim olduğunu da belirtmiştir.²⁰ *Meâlimu't-Tenzîl*, *Tefsîru'l-Beğavî* diye şöhret bulmuştur. Ayrıca *Tefsîru'l-Ferrâ* ismiyle de tanınmaktadır.²¹ Ali b. Muhammed el-Hâzin (öl. 741/1341), *Meâlimu't-Tenzîl*'i esas alarak *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl* adlı eseri kaleme almıştır. Bu tefsir *Tefsîru Hâzin* diye bilinmektedir.²²

2. Tefsir Metodu

Müellif tefsirini kaleme alırken rivâyet ağırlıklı bir yol izlemiştir. Bunun yanı sıra âyetlerin izahında birçok yöntem de kullanmıştır. Bu yöntemleri dört başlık altında toplayabiliriz.

a. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri: Âyetleri tefsir ederken en sağlam kaynak elbette yine Kur'ân'ın kendisidir. Birçok âlim gibi Beğavî de yeri geldikçe aralarında anlam ilişkisi

¹⁷ "Selef yolunu takip etmiştir" cümlesinden kasıt onun Allah'ın sıfatları konusunda herhangi bir yoruma gitmeden olduğu gibi kabul ettiğidir. Çünkü bilindiği üzere Selef-i Salih, Allah'ın sıfatları hakkında te'vilin caiz olmadığını savunmaktadır. M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/399-402.

¹⁸ Saffet Bakırcı, "Meâlimu't-Tenzîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/203-204.

¹⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/34.

²⁰ Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecciddîn Abdusselâm el-Harrânî, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Kahire: Müessesetu Kurtubâ, 1046/1987), 7/12.

²¹ Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*, 68.

²² Saffet Bakırcı, *Meâlimu't-Tenzîl'in Rivâyet Tefsîrleri İçindeki Yeri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 178-179. Ayrıca *el-Cevheretu'l-Asıl, Nefâisu'l-Murğân fî Cem'i Kasasi'l-Kur'ân, Muhtasaru'l-Celîl* gibi muhtasar çalışmaları da mevcuttur.

bulunan âyetleri “كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى” (Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi),²³ “كَقَوْلِهِ” (Allah Teâlâ'nın şu sözü gibi),²⁴ “نظيره” (Bu âyetin benzeri),²⁵ “ذَلِكَ مَعْنَى قَوْلِهِ” (Bu âyet de Allah'ın şu sözünün manasındadır),²⁶ “فسره” (Şöyle tefsir etti),²⁷ “تفسيره” (Tefsiri şöyledir),²⁸ “دليله” (Delili şu âyettir)²⁹ tarzında izah etmiştir.

b. Kur'ân'ın Sünnet ile tefsiri: Rasûlullah'ın (s.a.s) görevlerinden biri de tebyîndir. Yani inen âyetleri muhataplara çeşitli şekillerde açıklamaktır. Beğavî de Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu tür açıklamalarını tefsirde bolca kullanmıştır. Bunu yaparken *merfû'*, *mevkûf* ve *maktû'* rivâyetleri de çokça nakletmiştir.³⁰ Aktardığı bazı rivâyetler hakkında sıhhat değerlendirmesi yapmış ve bazı raviler hakkında da bilgi vermiştir.³¹

Mücmelin Beyânı: “Namazlara ve özellikle de orta namaza devam edin”³² âyetinde yer alan orta namazın hangisi olduğunu belirtmek amacıyla bazı âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra Hz. Ali'den şu rivâyeti zikretmiştir: “Biz salâtu'l-vustâ'nın sabah namazı olduğunu düşünüyorduk. Ta ki ben Rasûlullah'tan (s.a.s) Hendek Savaşı'nda şu sözü işitinceye kadar: ‘(Kâfirler) bizi salâtu'l-vustâ'dan, ikinci namazından alıkoydular. Allah onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun”³³ (1/288).³⁴

Müşkilin Tavzîhi: “...Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye dek yiyiniz, içiniz...”³⁵ âyetinde yer alan beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edilmesi hususunu açıklığa kavuşturmak için şu rivâyeti zikretmiştir: Adiy b. Hâtim şöyle dedi: “...Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye dek yiyiniz, içiniz...” âyeti nazil olunca biri siyah biri beyaz iki ipi yastığımın altına koydum. Gece bunlara bakmaya başladım ancak ipleri birbirinden ayırt edemiyordum. Bunun üzerine sabah erkenden Rasûlullah'ın (s.a.s) yanına gittim ve bu durumu ona anlattım. O da bana: ‘(Bu âyetteki siyah ve beyaz iplikten kasıt) gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır’ dedi.”³⁶ (1/208).

Umûmun Tahsîsi: “Allah, çocuklarınızın miras hisseleri hususunda size şöyle emrediyor...”³⁷ âyetinin umûmu her durumda da çocukların mirasta pay sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s) “Kâtil mirasçı olamaz”³⁸ buyurarak bu genel anlamı tahsis etmiş ve katili mirastan men etmiştir. (2/173-174).

Âyetlerdeki Hükümleri Pekiştirmek: “...Gitmeye gücü yetenin Kâbe'yi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...”³⁹ âyetinde yer alan haccın farziyeti ve diğer birçok âyette farz kılınmış namaz, oruç gibi ibadetlerin Müslümanların yapması gereken bir görevi olduğunu destekleyici mahiyette şu rivâyeti aktarmıştır: “İslam beş şey üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın

²³ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 1/68, 2/95, 3/37.

²⁴ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 5/108, 7/46.

²⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 4/205, 6/169.

²⁶ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 1/66, 3/199, 298.

²⁷ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 3/179, 5/17.

²⁸ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 3/45.

²⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 2/10.

³⁰ Örnekleri aşağıda verilmiştir.

³¹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 1/55, 56, 57, 2/220, 5/134.

³² Bakara 2/238.

³³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “56 Cihâd ve Siyer”, 98.

³⁴ (1/288) ifadesi, ilgili rivâyetin *Meâlimu't-Tenzil*'de yer aldığı cilt ve sayfa numarasını göstermektedir. Tüm rivâyetlerin sonunda bu yöntem izlenmiştir.

³⁵ Bakara 2/187.

³⁶ Buhârî, “30 Savm”, 16.

³⁷ Nisâ 4/11.

³⁸ İbn Mâce, “23 Diyât”, 14.

³⁹ Âl-i İmrân 3/97.

peygamberi olduğuna inanmak, namazı kılmak, zekâtı vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.”⁴⁰ (2/72).

Mutlakın Takyîdi: “Hırsız erkek ve hırsız kadının kazandıkları günaha karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin...”⁴¹ âyetinde hırsızlık suçu işleyenin çaldığı miktara bakılmadan elinin kesilmesi mutlak olarak emredilmiştir. Rasûlullah (s.a.s) bunu “Kesme, çeyrek dinar ve üzerindeki miktarlarda olur”⁴² buyurarak kayıtlamıştır. (3/52).

Âyette Yer Alan Bir Sözcüğü Açıklamak: “İçlerinde birtakım ümmî kimseler vardır ki, kitabı bilmezler; tek bildikleri kulaktan dolma şeylerdir...”⁴³ âyetinde yer alan “ümmî” kelimesini izah etmek kastıyla şu rivâyeti zikretmiştir: “Biz ümmî bir topluluğuz, ne yazmayı ne de hesap yapmayı biliriz.”⁴⁴ (1/114).

c. **Kur'ân'ın sahâbe sözü ile tefsiri:** Nebî'den (s.a.s) sonra Kur'ân'ın en güvenilir tefsircileri elbette sahâbîler olmuştur. Beğavî de bu anlamda sahâbe kavlından çokça istifade etmiştir. İbn Abbas'ın “الذين هم يراءون”⁴⁵ âyeti için şöyle dediğini nakletmiştir: “Onlar münafıklardır. İnsanlardan ayrılıp gittiklerinde namazı terk ederler, insanlarla birlikte bulduklarında ise namazı açıktan kılarlar.” İbn Mes'ûd ise “إنا عرضنا الأمانة على ... السماوات والأرض والحبال”⁴⁶ âyetinde yer alan “الأمانة” kelimesinin: “Beş vakit namazı kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak, Kâbe'yi haccetmek, doğru sözlü olmak, dini vecibeleri yerine getirmek, ölçü-tartıda adil olmak ve bütün bu emanetlere sıkı sıkıya bağlı olmak” manasında olduğunu söylemiştir. (6/380, 8/552).

d. **Kur'ân'ın tâbiîn sözü ile tefsiri:** Meâlimu't-Tenzîl'de bir rivâyet tefsiri olması hasebiyle bolca nakilde bulunulmuştur. Bunların büyük çoğunluğunu da tâbiîn neslinin açıklamaları oluşturmaktadır. Bunlara örnek olarak “هلوعا”⁴⁷ kelimesine verilen manalar gösterilebilir. Said b. Cübeyr'in “eli sıkı/pinti”, İkrime'nin “çok somurtkan”, Dahhâk ve Hasan Basrî'nin “cimri”, Katâde'nin “çok sabırsız/çok endişeli”, Mukâtil'in ise “kalbi dar kimse” olarak açıkladığını belirtmiştir. (8/223).

e. **Kur'ân'ın kıraatlere göre tefsiri:** Müellifin tefsir yöntemlerinden biri de bazı âyetlerde kıraat vecihlerini zikrederek açıklamaktır. Bu kıraatlerin bir kısmı manaya etki etmezken bir kısmı da manayı değiştirmektedir.⁴⁸ Beğavî'nin manaya etki eden ve kendisinin de bu anlamlar arasında bir tercihte bulunduğu kıraate örnek olarak İsrâ Sûresi on altıncı âyette geçen “أَمْرَنَا” (emernâ) sözcüğünü vermek mümkündür. Bu kelimenin “أَمْرَنَا” (emmernâ) ve “أَمْرَنَا” (âmernâ) şeklinde de okunduğunu ve bu okuyuşlara göre anlamın değiştiğini söylemiştir. Buna göre “أَمْرَنَا” (emmernâ) şeklinde okunduğu zaman “O beldenin şerli kimselerini oranın başına geçiririz”,⁴⁹ “أَمْرَنَا” (âmernâ) şeklinde okunduğunda ise

⁴⁰ Buhârî, “2 İmân”, 1.

⁴¹ Mâide 5/38.

⁴² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkâkî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991), “29 Hudûd”, 2.

⁴³ Bakara 2/78.

⁴⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnavut vd. (Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 1418/1997), 10/229.

⁴⁵ Mâ'ûn 107/6.

⁴⁶ Ahzâb 33/72.

⁴⁷ Meâric 70/19.

⁴⁸ Aykut Kaya, *Meğâzî'nin Kur'an Tefsîri'ne Kaynaklığı (Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl Örneği)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 29-30.

⁴⁹ İsrâ 17/16.

“çoğaltırız” anlamına geldiğini söylemiştir. Beğavî “çoğaltırız” anlamını tercih etmiştir. (5/83).

3. Hadisleri Aktarma Metodu

Beğavî, âyetleri tefsir sadedinde rivâyetleri belli metotlarla aktarmıştır. Bu metotları altı başlık altında toplayabiliriz

a. Hadisi senedi ve metni ile birlikte zikretmiştir: “Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Hîrî ← Hâcib b. Ahmed et-Tûsî ← Abdurrahim b. Munîb ← Ya'lâ ← el-A'meş ← Ebû Sâlih.” Ebû Hureyre Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu aktardı: “*Her peygamberin kabul edilmiş bir duası vardır. Ben de duamı ümmetim için şefaath olarak sakladım. Allah'ın izniyle şefaathım Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kişiye ulaşacaktır.*”⁵⁰ (5/118).

b. Bir metnin birkaç senedini tahvil yaparak vermiştir: “Ebû Ömer Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf ← Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî ← Hudbe b. Halid ← Hemmâm b. Yahyâ ← Katâde (ح) (tahvil) el-Buhârî ← Halife el-Ufurî ← Yezid İbn Zürey' ← Saîd ve Hişâm ← Katâde ← Mâlik b. Sa'saa', Nebî (s.a.s) onlara isrâ olayını anlattı. (ح) el-Buhârî ← Yahyâ b. Bükeyr ← el-Leys ← Yunus ← İbn Şihâb ← Enes şöyle dedi: “Ebû Zer Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini aktardı: “*Ben Mekke'deyken evimin tavanı aralandı/yarıldı ve Cebrail indi. Göğsümü yardıktan sonra zezem suyuyla yıkadı. Sonra içi iman ve hikmetle dolu bir altın bir kap getirip göğsüme boşalttı ve yarığı kapadı.*” (5/59).

c. Birkaç metni bir senedi altında nakletmiştir: “İsmail b. Abdulkâhir ← Abdulgâfir b. Muhammed ← Muhammed b. İsa el-Culûdî ← İbrahim b. Muhammed b. Süfyân ← Müslim b. el-Haccâc ← Harun b. Ma'rûf ← İbn Vehb ← Amr İbnu'l-Hâris.” Ebû Ali Sümâme b. Şüfâ'nın naklettiğine göre o Ukbe b. Âmir'in minberde iken şöyle dediğini nakletmiştir: “Ben Rasûlullah'ı (s.a.s) şöyle buyururken işittim: *'Elinizden geldiği kadar onlara karşı güç toplayın. Dikkat edin! Güç/kuvvet atıcılıktır. Dikkat edin! Güç/kuvvet atıcılıktır. Dikkat edin! Güç/kuvvet atıcılıktır.*”⁵¹ Yine bu isnadla; Ben Rasûlullah'ı (s.a.s) şöyle derken işittim: “*Rum toprakları kesinlikle size açılacaktır. Onlara karşı size Allah azze ve celle yetecektir. Sizden biri sakın ola ki oklarıyla atış talimi yapmaktan aciz kalmasın.*”⁵² (3/371).

d. Sahâbî ravisi hariç senedi hafzederek aktarmıştır: İbn Abbas şöyle dedi: “Ebû Cehîl Rasûlullah'ı (s.a.s) namazdan alıkoyunca Allah Rasûlü (s.a.s) de onu payladı. Bunun üzerine Ebû Cehîl: ‘Demek beni takdir ediyorsun ha! Allah'a yemin ederim ki eğer dilersem bu vadide senin üzerine çıplak atlar ve bıyığı henüz yeni terlemiş gençler doldururum’ dedi...”⁵³ (8/480-481).

e. Senedin tamamını hafzederek rivâyeti zikretmiştir: Hadiste şöyle rivâyet edilmiştir: “*Cinler üç gruba ayrılırlar: Onlardan bir sınıfın kendisiyle havada uçtukları kanatları vardır. Bir sınıf yılanlar ve köpeklerdir. Bir sınıf da bir yerde geçici ikamet eder ve ayrılıp gider.*”⁵⁴ (7/269).

⁵⁰ Muhammed b. İsa b. Sevra b. Mûsa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1382/1962), “49 Daavât”, 131; Müslim, “1 İmân”, 338.

⁵¹ Müslim, “33 İmâre”, 167.

⁵² Müslim, “33 İmâre”, 168.

⁵³ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 65. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/164.

⁵⁴ Ebu'l-Kâsım Müsnidu'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994), 22/214-215; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhîsu li'l-Hâfiz ez-Zehbî*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşli (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.), 2/456.

f. Hadisi taktî' yaparak nakletmiştir: Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.s) şu sözünün manasındandır: "İhsan, sanki senin O'nu görüyormuşçasına Allah'a kulluk etmendir."⁵⁵ (5/38).

4. Hadisleri Nakletme Sebepleri

Beğavî'nin âyetlerin tefsirinde hadis nakletmesi şu üç sebebe dayanmaktadır:⁵⁶

a. Bir hadisin sıhhatini beyan etmek için başka bir hadis aktarmıştır: Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Akrabalık bağına riâyet eden, kendine iyilik yapan akrabaya karşılık olarak iyilik yapan kimse değildir. Esas akrabalık bağına riâyet eden kişi, kendisi ile ilişkilerini kesen akrabaya iyilik yapandır."⁵⁷ Beğavî bu rivâyeti aktardıktan sonra rivâyetin sıhhatini desteklemek kastıyla Buhârî'den (öl. 256/870) şu rivâyeti nakletmiştir: "Onunla akrabalık bağı kesildiği zaman yine de akrabalık bağına gözetir."⁵⁸

b. Bir hadisin kastettiği manayı açıklamak için zikretmiştir: Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi: "Uhud günü Allah Rasûlü'nü (s.a.s) gördüm. Onunla beraber iki kişi onu korumak için savaşıyorlardı. İkisi üzerinde beyaz elbiseler vardı. Çok çetin savaşıyorlardı. Bu ikisini ne daha önce ne de daha sonra gördüm."⁵⁹ Müellif bu rivâyetten sonra Müslim'den (öl. 261/875) bir rivâyet aktararak bu iki şahsın Cebrail ve Mikail olduğunu açıklamıştır. Yine Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan şöyle aktarılmıştır: "Uhud günü Allah Rasûlü'nün (s.a.s) sağında ve solunda daha önce ve sonra hiç görmediğim beyaz elbiseli iki adam gördüm." Yani Cibrîl ve Mîkâil.⁶⁰

c. Lafız fazlalığını göstermek için bir rivâyetten sonra başka bir rivâyeti nakletmiştir: Ebû Saîd el-Hudrî Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu söyledi: "Ölüm çok güzel bir koç suretinde getirilir ve ardından bir kişi şöyle seslenir: 'Ey cennetlikler! Gözetleyin ve bakın. Bunu tanıyabildiniz mi?' Onlar da onu görmüş oldukları halde 'Evet, bu ölümdür' derler. Sonra yine seslenir: 'Ey cehennemlikler! Gözetleyin ve bakın. Bunu tanıyabildiniz mi?' Onlar da onu görmüş oldukları halde 'Evet, bu ölümdür' derler. Bunun üzerine o koç boğazlanır ve münadi şöyle der: 'Ey cennetlikler! Ebedisiniz, artık hiçbir ölüm yoktur. Ey cehennemlikler! Ebedisiniz, artık hiçbir ölüm yoktur.' Sonra da şu âyeti okudu: "Sen onları işin bitirileceği hasret günü ile uyar. Hâlbuki onlar gaflettedirler ve onlar hâlâ iman etmiyorlar."⁶¹ Beğavî daha sonra şöyle demiştir: "Ebû İsa, Ahmed b. Menî'den, o en-Nadr b. İsmail'den, o da el-A'meş'ten bu isnadla aktarmış ve şunu ziyade etmiştir: 'Allah Teâlâ şâyet cennetliklere hayat ve ebedilik hükmünü vermemiş olsa idi onlar sevinçlerinden ölürlerdî. Aynı şekilde cehennemliklere de hayat ve ebedilik takdir etmeseydi onlar da kederleri sebebiyle ölürlerdî.'"⁶²

5. Nahl Sûresi Hakkında Kısa Bilgi

Nahl Sûresi Mekki bir sûredir. Âyet sayısı yüz yirmi sekiz olan bu sûrenin iniş sırası yetmiştir. Adını altmış sekizinci âyette geçen ve bal arısı anlamına gelen "نحل" (nahl) kelimesinden almaktadır.⁶³ Allah'ın insanlara verdiği ve ileride lütfedeceği nimetler konusunda uzunca bahsetmesi sebebiyle "Niam" sûresi olarak da adlandırılmaktadır.⁶⁴

⁵⁵ Buhârî, "2 İmân", 37; Müslim, "1 İmân", 1, 5, 7.

⁵⁶ Abdulhamid Abdurrezzâk Şeyhûn Muhammed, *Rivâyâtü'l-Beğavî fî Tefsîrihi Meâlimu't-Tenzil an Şeyhihi Abdolvâhid el-Melîhî "Tahrîc ve Dirâse"*, (Mısır: Arap Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Araştırmalar Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014), 19.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, "3 Zekât", 45.

⁵⁸ Buhârî, "78 Edeb", 15.

⁵⁹ Buhârî, "64 Meğâzî", 18.

⁶⁰ Müslim, "43 Fezâil", 46; Abdulhamid Abdurrezzâk, *Rivâyâtü'l-Beğavî fî Tefsîrihi*, 20.

⁶¹ Buhârî, "65 Tefsîr", 19.

⁶² Tirmizî, "48 Tefsîr", 20. Abdulhamid Abdurrezzâk, *Rivâyâtü'l-Beğavî fî Tefsîrihi*, 20-21.

⁶³ *Kur'an'ı Kerim Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 2017), 280.

⁶⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2007), 3/375.

Sûre; Allah'ın birliği, adâlet, vahiy, kıyamet, şirk, diriliş, ihsan gibi konuları içermektedir. Allah'ın nimetleri hatırlanmakta, mahşer günü hesap verme üzerinde durulmakta, yağmur ile canlılığın devamına işaret edilmekte, müşriklerin kız çocuğu olduğu zaman yüzlerinin kapkara kesildiği belirtilmekte ve müşriklerin kızları Allah'a yakıştırmaları sert bir şekilde eleştirilmektedir. Akrabaya yardım emredilmekte, kötülük, azgınlık ve çirkin işler yasaklanmaktadır. İnsanların darıda kalınca Allah'a yönelmeleri ve bu darılıktan selamete erince O'ndan yüz çevirmeleri anlatılmakta, hayvanlardan elde edilen menfaatler, çeşitli meyveler, hayvanlardan binek ve süs olarak istifade edilmesi dile getirilmektedir. Müminlere sabır ve güçlü kalma tavsiye edilmekte, müşrikler de azapla uyarılmaktadır. Allah adına "bu helal, bu haram" vb. söylemlerde bulunulmaması istenmektedir.⁶⁵

Çalışmamız sonucunda Nahl Sûresi tefsirinde 26 rivâyetin nakledildiği tespit edilmiştir. 128 âyetten oluşan bu sûrede ortalama her 5 âyete 1 rivâyet düşmektedir. Makalenin konusunu teşkil eden *merfû'-muttasıl* rivâyet sayısı ise 9'dur. Buna göre yaklaşık olarak 14 âyete 1 *merfû'-muttasıl* rivâyet tekabül etmektedir.

Müellif Nahl Sûresi tefsirinde aktardığı 26 rivâyetin 12'sini senedli olarak zikretmiştir. *Merfû'-muttasıl* olan 9 rivâyette hocaları Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî'den 4, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî'den 2, Ebû Saîd eş-Şurayhî, Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmeş ve İsmail b. Abdulkâhir'den 1'er rivâyet aktarmıştır.

6. Rivâyetlerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi

Bu başlık altında Nahl Sûresi tefsirinde nakledilen *merfû'-muttasıl* rivâyetlerin tahrîç ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Ancak bundan önce ilgili âyetin meali, sonra da nakledilen rivâyetin meali isnadıyla birlikte verilecektir.

6.1. (Nahl, 16/22-23) İle İlgili Rivâyet

"Sizin ilahınız tek bir ilahdır. Ahirete iman etmeyen kimseler ki, onların kalpleri inkâr edicidir. Onlar kibirlenen kimselerdir. Hiç şüphesiz Allah, onların sakladıklarını da açığa çıkardıklarını da bilir. Muhakkak ki O, büyüklük taslayanları sevmez."

Rivâyet

Ebû Saîd Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmeş el-Bistâmî ← Ebu'l-Hasen Abdurrahman b. İbrahim b. Suhteveyh ← Ebu'l-Fazl Süfyan b. Muhammed el-Cevherî ← Ali İbnu'l-Hasan b. Ebî İsa el-Hilâlî ← Yahya b. Hammâd ← Şû'be ← Ebân b. Tağlib ← Fudayl el-Fukaymî ← İbrahim en-Nehâî ← Alkame b. Kays.

Abdullah (b. Mes'ûd'un) aktardığına göre Nebî (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre miktarı kibir olan bir kimse cennete giremez. Kalbinde zerre miktarı iman olan kişi de cehenneme girmez."* Bir adam: *"Ya Rasûlallah! Bir kimse elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını istiyorsa ya?"* dedi. Nebî (s.a.s) de: *"Gerçek şu ki Allah güzeldir ve güzelliği de sever. Kibir, hakka karşı nankör olmak ve insanları küçük görmektir"* buyurdu. (5/15).⁶⁶

⁶⁵ Geniş bilgi için bk.; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/375; Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, 2017), 142; M. Kamil Yaşaroğlu, "Nahl Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/308-309.

⁶⁶ Kibirle alakalı bazı rivâyetler ve değerlendirmeleri hakkında bk. Selim Demir, *Kelam İlmi Açısından Kur'an ve Sünnet'te Kibir*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Kadir Polater, *Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: XVII, sayı: 1, s. 63-88.

Müellif âyette yer alan kibir kelimesiyle alakalı olarak Abdullah b. Mes'ûd kanalı ile gelen bu rivâyete *Şerhu's-Sünne* isimli eserinde aynı sened ve metinle yer vermiştir. *Mesâbîhu's-Sünne*'de ise *muallâk* olarak *sihâhlar*⁶⁷ arasında zikretmiştir.⁶⁸

Müslim de bu hadisi *el-Câmiu's-Sahîh*'te Yahya b. Hammâd'dan itibaren benzer bir isnadla zikretmiştir. Ancak "*Kalbinde zerre miktarı iman olan kişi de cehenneme girmez*" şeklindeki ifade bu rivâyette yoktur. Rivayet *el-Câmiu's-Sahîh*'te daha başka lafızlarla da gelmiştir.⁶⁹ Ebû Dâvûd (öl. 275/888) *es-Sünen*'de bu hadisin bir kısmını farklı bir senedle ve bazı lafız farklılıkları ile Abdullah İbn Mes'ûd'dan, bir kısmını da Ebû Hureyre'den nakletmiştir.⁷⁰ Tirmizî'de (öl. 279/892) ise iki farklı şekilde aktarılmıştır. Biri Yahya b. Hammâd'dan itibaren aynı sened ve bazı farklılıklarla aynı metin ile gelmekte iken bir diğesinde ise "*مَنْ قَالُ حَبَّةٌ مِنْ حَرْدَلٍ*" kaydı yer almaktadır.⁷¹ İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) *es-Sahîh*'inde de bu rivâyet Müslim'in naklettiği rivâyet ile aynıdır.⁷²

Tirmizî, naklettiği rivâyetlerin ilkinde "*hasen sahîh*", ikincisine ise "*hasen sahîh garîb*" hükmünü vermiştir.⁷³ Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd'un naklettiği rivâyetler için "*sahîh hadis*", "*isnadı sahîh*"⁷⁴, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer alanlar için de "*isnadı sahîh*"⁷⁵ tabirlerini kullanmıştır.

Tahrîcini yaptığımız rivâyetin Müslim'in sıhhat şartlarını taşıması ve *sahîhliğine* dair gelen birçok kavil sebebiyle bizde de bu rivâyetin *sahîh* olduğu kanaati hâsıl olmuştur.

6.2. (Nahl, 16/24-25) İle İlgili Rivâyet

"Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denildiği zaman "Evvelkilerin masalları(nı indirdi)" derler. Kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmeleri ve cahilce saptırdıkları kişilerin bir kısmının da günahlarını taşımaları için (bu şekilde konuşurlar). Yüklendikleri şey ne de kötüdür!"

Rivâyet

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî ← Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah et-Taysefûnî ← Abdullah b. Ömer el-Cevherî ← Ahmed b. Ali el-Küşmîhenî ← Ali b. Hucr ← İsmail b. Cafer.

el-Alâ b. Abdurrahman babasından, o da Ebû Hureyre'den Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Her kim bir hidâyete davet ederse, o kimse için kendisine uyanların sevaplarının aynısı vardır. Bu, onların sevaplarından hiçbir şey eksiltmez. Her kim de bir sapkınlığa davet ederse, o kimse için kendisine uyanların günahlarının aynısı vardır. Bu da onların günahlarından hiçbir şey eksiltmez.*" (5/15).

⁶⁷ Beğavî'nin, *Mesâbîhu's-Sünne*'sinde *Sahîhayn*'dan aldığı hadisleri *sihâh/sahîh*, *Sahîhayn* dışındaki eserlerden aldığı hadisleri ise *hisân/hasen* başlığı altında topladığı ifade edilmektedir. (bk., İbrahim Hatiboğlu, "*Mesâbîhu's-Sünne*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258). Ancak eser tedkik edildiğinde bunun her zaman mümkün olmadığı görülmektedir. bk. Muhittin Düzenli, "*Beğavî'nin, Kitâbu'l-Mesâbîh Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası ve Diğer Nüshalarla Mukayesesi*", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3, (2014), s. 260.

⁶⁸ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavut, Muhammed Züheyr eş-Şâviş (Dimeşk/Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1983), 13/165; *Mesâbîhu's-Sünne*, thk., Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987), 3/402.

⁶⁹ Müslim, "1 İmân", 147, 148, 149.

⁷⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *es-Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut, Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "26 Libâs", 29, (No. 4091, 4092).

⁷¹ Tirmizî, "28 Birr ve Sıla", 61, (No. 1998, 1999).

⁷² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahîh*, nşr. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 12/280.

⁷³ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/360.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/190-191.

⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 7/280.

Âyette belirtildiği üzere cahilce doğru yoldan saptırılan kimselerin günahlarından bir kısmı onları saptıranların üzerine yüklenecektir. Beğavî de Hz. Peygamber'in (s.a.s) yukarıdaki müjdesini bu manayı teyit maksadıyla nakletmiştir.

Müellif *Meâlimu't-Tenzîl*'de Ebû Hureyre'den naklettiği bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermiş olup, *Mesâbîhu's-Sünne*'deki rivâyeti *shâhlar* içerisinde zikretmiştir.⁷⁶

Müslim,⁷⁷ Ali b. Hucr'dan itibaren aynı sened ve metinle hadisi *el-Câmiu's-Sahîh*'e almış, Ebû Dâvûd⁷⁸ ve Tirmizî⁷⁹ de *Sünen*'lerinde bu rivâyeti Müslim'ininki ile aynı metinle aktarmıştır. İbn Mâce (öl. 273/887), "كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ" lafzı yerine "فَعَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ" lafzı ile bu rivâyeti tek bir değişiklikle *es-Sünen*'ine almıştır.⁸⁰ Dârimî'nin (öl. 255/869) kitabındaki rivâyet ise İsmail b. Cafer'den itibaren hem senedi hem de metni bakımından aynıdır.⁸¹ Ayrıca *el-Müsned*'de Ahmed b. Hanbel⁸² (öl. 241/855) de aynı hadisi rivâyet etmiştir.

Yukarıda asli kaynaklarını belirttiğimiz rivâyet, hadis kitapları arasında en muteber ikinci kitap sayılan Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'inde yer almaktadır. Müslim'in sıhhat şartlarına uyan bu rivâyetin diğer kaynaklarda da aynı şekilde yer alması ve haklarında olumsuz bir değerlendirme bulunmaması sebebiyle bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söylemek mümkündür.

6.3. (Nahl, 1/49-50) İle İlgili Rivâyet

"Göklerde ve yerde olan bütün canlılar ve Melekler, büyülenmeksizin Allah'a secde ederler. (Şan, yücelik, azamet bakımından) kendilerinden üstün olan Allah'tan korkarlar ve kendilerine emredilen şeyleri yerine getirirler."

Rivâyet

Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Muhammed b. Sem'ân ← Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim eş-Şearânî ← Muhammed b. Yahya ez-Zühlî ← Ubeydullah b. Musa el- Absî ← İsrail ← İbrahim b. Muhâcir ← Mücâhid ← Muverrik.

Ebû Zer'den Allah Rasûlü'nün (s.a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ben sizin görmediğinizi görüyor, işitmediğinizi işitiyorum. Gök inledi, onun inlemesi yerinde de oldu. Nefsim elinde olan Zâta yemin ederim ki gökte dört parmak kadar bile olsa boşluk yoktur. Her yerde bir melek Allah'ı yüceltir. Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız. Yataklarınızda kadınlar ile eğlenmezsiniz. Bağırarak yüksek tepelere tırmanırdınız." Ebû Zer şöyle dedi: "Keşke meyvesinden ısırılan bir ağaç olsaydım." Hadis, Ebû İsa, Ahmed b. Menî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'den İsrâil kanalıyla: "Gökte dört parmaklık bile olsa hiçbir boşluk yoktur ki bir melek alnını koyarak Allah'a secde etmesin." şeklinde vârid olmuştur. (5/23).

Beğavî, rivâyeti her iki hadis kitabına da almıştır. *Mesâbîhu's-Sünne*'de "يُمَجِّدُ اللَّهَ" ibaresi yerine "وَاصِعٌ جِبْهَتَهُ" lafzı *hısânlar* arasında yer alırken, *Şerhu's-Sünne*'de tefsirde geçtiği şekliyledir.⁸³

⁷⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/232; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/156.

⁷⁷ Müslim, "47 İlm", 16.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, "34 Sünnet", 7, (No. 4609).

⁷⁹ Tirmizî, "42 İlm", 15, (No. 2674).

⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut vd. 5 cilt. b.y.: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009., "Mukaddime", 14, (No. 206).

⁸¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Riyad: Dâru'l-Muğni, 1421/2000); "Mukaddime", 44, (No. 530).

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/83.

⁸³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/370, a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/354.

Tirmizî ise iki farklı şekilde nakletmiştir. İlkini “وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ” ibaresi olmaksızın Ebû Zer'den; ikincisini ise Ebû Hureyre'den naklederek yalnızca “*Şâyet siz benim bildiklerimi bilseydiniz az gülüp çok ağladınız*” şeklinde *es-Sünen*'inde aktarmıştır.⁸⁴ İbn Mâce de, Tirmizî'nin eserinde zikrettiği tarife benzer bir şekilde kitabına almıştır. Ancak ikinci rivâyeti Enes b. Mâlik yoluyla *tahdîs* etmiştir.⁸⁵ Ahmed b. Hanbel ise “وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ” ve “ملك ساجد” gibi birkaç değişiklikle Ebû Zer tarikiyle *el-Müsned*'de nakletmiştir.⁸⁶

es-Sünen'de yer alan rivâyetlere Tirmizî, “*hasen garîb*” ve “*sahîh*” demiştir.⁸⁷ Beğavî de Tirmizî'nin bu rivâyete “*hasen garîb*” hükmünü verdiğini belirtmiştir.⁸⁸ Şuayb Arnavut İbn Mâce'nin *es-Sünen*'de naklettiği rivâyetlerden biri için “*Hasen li ğayrihîdir*. İbrahim b. Muhacir sebebiyle bu isnad da *zayıf*tır. Ebû Zür'a ve Dârekutnî: ‘Muverrik el-İclî bu rivâyeti Ebû Zer'den işitmemiştir’” demiş, diğer rivâyetin ise *sahîh* olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Ahmed b. Hanbel'de geçen rivâyet için ise “*Hasen li ğayrihîdir*. Bu isnad *munkatî*'dir.” demiştir.⁹⁰

Rivâyet için yapılan değerlendirmeler neticesinde bu hadisin *hasen li ğayrihî* olduğunu söylemek mümkündür.

6.4. (Nahl, 16/68-69) İle İlgili Rivâyet

“*Rabbin bal arısına: “Dağlardan, ağaçlardan ve (insanların) yaptıkları çardaklardan ev edin sonra tüm meyvelerden ye ve rabbinin kolay kıldığı yollarda ilerle.” diye vahyetti. O arının karnından insanlar için şifa olan renkleri farklı bir içecek çıkar. Muhakkak ki bunda düşünen bir toplum için bir ibret vardır.*”

Rivâyet

İsmail b. Abdulkâhir ← Abdülġâfir b. Muhammed ← Muhammed b. İsa el-Culûdî ← İbrahim b. Muhammed b. Süfyân ← Müslim b. el-Haccâc ← Muhammed b. el-Müsennâ ← Muhammed b. Cafer ← Şu'be ← Katâde ← Ebu'l-Mütevekkil.

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre bir adam Nebî'ye (s.a.s) geldi ve şöyle dedi: “Benim kardeşim ishal oldu.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s): “*Ona bal içir*” dedi. Adam (gidip) kardeşine bal içirdi. Daha sonra gelerek şöyle dedi: “Kardeşime bal içirdim fakat bu onun sadece ishalini arttırdı.” Hz. Peygamber (s.a.s) bunu üç kere tekrarladı. Adam dördüncü defa da geldi ve Nebî (s.a.s) ona yine “*Bal içir*” dedi. O adam: “İçirdim fakat bu onun sadece ishalini arttırdı başka da bir işe yaramadı” diye karşılık verdi. Bu cevap üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Allah Teâlâ doğru, senin kardeşinin karnı ise yalan söyledi.*” Adam kardeşine yine bal içirdi ve kardeşi düzeldi. (5/29-30).

Beğavî, balın insanlar için bir şifa kaynağı olduğunu desteklemek için Hz. Peygamber (s.a.s) ile bir sahâbî arasında geçen bu olayı zikretmiştir. Onun her iki hadis kitabında da naklettiği bu rivâyet, *Mesâbih*'te *shâh* başlığı altında yer almaktadır.⁹¹

Rivâyet Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'inde⁹² birebir yer alırken, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde⁹³ bazı metin farklılıklarıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den aktarılmıştır. Tirmizî'de yer alan rivâyet ise “Hz. Peygamber (s.a.s) bunu üç kere tekrarladı. Adam

⁸⁴ Tirmizî, “37 Zühd”, 9, (No. 2312, 2313).

⁸⁵ İbn Mâce, “37 Zühd”, 19, (No. 4190, 4191).

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/405-406.

⁸⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/556-557, (No. 2312, 2313).

⁸⁸ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/370.

⁸⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/283.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/405-406.

⁹¹ Beğavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 3/237, a.mlf., *Şerhu's-Sünne*, 12/147-148.

⁹² Müslim, “39 Selâm”, 91, (4/1736).

⁹³ Buhârî, “82 Tıb”, 4, 24, (No. 5684, 5716).

dördüncü defa da geldi" ibaresi olmaksızın nakledilmiştir.⁹⁴ Ahmed b. Hanbel tarafından da *el-Müsned*'de üç yerde birkaç farklı lafız ile zikredilmiştir ⁹⁵

Tirmizî'nin *hasen sahih*⁹⁶ dediği bu rivâyete *muttefekun aleyh* olması hasebiyle *sahih* demek mümkündür.

6.5. (Nahl, 16/70) İle İlgili Rivâyet

"Sizi Allah yarattı ve sonra sizin canınızı alacak. Sizden kimisi de bir şey bildikten sonra onu bilmez hale gelsin diye ömrünün en rezil çağına ulaştırılır. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilen, her şeye gücü yetendir."

Rivâyet

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf ← Muhammed ibn Yusuf ← Muhammed b. İsmail ← Harun b. Musa Ebû Abdullah el-A'ver ← Şuayb.

Enes b. Mâlik, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dua ettiğini rivâyet etmiştir: "*Cimrilikten, tembellikten, ömrün en kötü çağından, kabir azabından, deccalın fitnesinden, hayat ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.*" (5/30).

Beğavî bu rivâyeti âyette yer alan "ömrün en rezil çağının" ne kadar sıkıntılı ve zorlu bir süreç olduğunu anlatmak için Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu ahvalden Allah'a sığındığı duayı nakletmiştir. *Meâlimü't-Tenzil*'de yer alan bu dua metni *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbîhu's-Sünne*'de Sa'd b. Ebî Vakkâs tarikiyle yer almaktadır. *Mesâbîh*'teki rivayet *sihâh* başlığı altındadır. Burada yer alan rivâyette "أَعُوذُ بِكَ" lafzı her atıf harfinden sonra tekrar edilmiştir. Ziyâde olarak da "*korkaklıktan sana sığınırım*" lafzı yer alırken, "*hayatın ve ölümün fitnesinden*", "*tembellikten*", "*deccalın fitnesinden*" gibi lafızlar rivâyette bulunmamaktadır.⁹⁷

Buhârî bu rivâyeti *el-Câmiu's-Sahih*'te birçok kez nakletmiştir. Naklettiği rivâyetlerden dördü Beğavî'nin hadis kitaplarında yer aldığı şekliyle aynıdır. Bir rivâyette "*dünyanın fitnesinden*" lafzından sonra "*-yani deccalin fitnesinden-*" lafzı geçmektedir. Ayrıca *Sahih*'te birkaç farklı lafızla da nakledilmektedir.⁹⁸ Müslim'in naklettiği rivâyetlerde de bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Orada "*tembellik*", "*korkaklık*" gibi sözcükler yer almazken, "*günahlarımı kar suyuyla yıka*", "*mesih-i deccal*" gibi ibareler bu rivâyetlerde geçmektedir.⁹⁹ Ebû Dâvûd'un zikrettiği rivâyet, Müslim'in naklettiği rivâyetlerle benzerlik göstermektedir.¹⁰⁰ Tirmizî'nin *es-Sünen*'de nakletmiş olduğu bazı rivâyetler *Mesâbîh*'teki rivâyet ile bazıları da Müslim'de geçtiği şekli ile aynıdır.¹⁰¹ Nesâî'nin *es-Sünen*'inde beş yerde Tirmizî'nin rivâyet ettiği aynı metin ile yer almaktadır. Yine Nesâî'de bu rivâyet diğer hadis kaynaklarında geçtiği gibi birkaç değişik lafızla beraber nakledilmiştir.¹⁰² İbn Mâce¹⁰³ ve Dârimî,¹⁰⁴ *Sahihayn*'da yer alan rivâyetlere benzer şekilde eserlerine

⁹⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, "29 Tıb, 31", (No. 2082).

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/233-234, 18/375-376.

⁹⁶ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/409.

⁹⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/231-232; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/360.

⁹⁸ Buhârî, "56 Cihâd", 25, (No. 2822), "65 Tefsîr", 1, (No. 4707), "80 Daavât", 37, 41, 44, 56, (No. 6365, 6370, 6374, 6390). Diğer rivâyetler için bkz.; "23 Cenâiz", 87, (No. 1377, "80 Daavât", 38, 39, 40, No. 6367, 6368, 6369); Müslim, "5 Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 128, 129, 130, 131, 132, 134, (1/412, 413), "47 Zikir, Duâ, Tevbe ve İstiğfar", 49, 50, 52, (4/2078, 2079, 2080).

⁹⁹ Müslim, "5 Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 128, 129, 130, 131, 132, 134, (1/412, 413), "47 Zikir, Duâ, Tevbe ve İstiğfar", 49, 50, 52, (4/2078, 2079, 2080).

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, "2 Salât", 152, 183, 365, (No. 880, 983, 984, 1542, 1543).

¹⁰¹ Tirmizî, "49 Daavât", 77, 114, 133, (No. 3567, 3494, 3604).

¹⁰² Nesâî, "50 İstiâze", 5, 6, 7, 8, 26, 27, 38, 39, 40, (No. 5445, 5446, 5447, 5478, 5479, 5450, 5495, 5496, 5497), "13 Sehv", 63, (No. 1309, 1310), "21 Cenâiz", 115, (No. 2060, 2063).

¹⁰³ İbn Mâce, "5 İkâmetu's-Salât", 26, (No. 909), "34 Duâ", 3, (No. 3840).

almışlardır. Ahmed b. Hanbel metninde ufak bazı değişiklikler olmakla beraber ondan fazla yerde *el-Müsned'*de nakletmiştir.¹⁰⁵

Kütüb-i Tis'a içerisinde yalnızca Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) *Muvatta'*ında tespit edilemeyen bu rivâyet, *Sahîhayn'*da birçok kez nakledilmiştir. Şeyhayn'ın ittifak ettiği hadisler genel kanaate göre sıhhat derecesinde en üst merteye sayıldığı için bu rivâyetin - başka bir kıstasa tabi tutmaksızın - *sahîh* olduğu söylenebilir.

6.6. (Nahl, 16/95, 96, 97) İle İlgili Rivâyet

"Allah'ın ahdini az bir pahaya satmayın. Eğer bilerseniz Allah katındaki sizi için en hayırlısıdır. Sizin yanınızda olan şeyler fânidir/tükenir, Allah katında olanlar ise bâkîdir/kalıcıdır. (Ant olsun ki) sabredenlerin karşılıklarını yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandıracağız. Her kim erkek veya kadın, mümin olarak iyi bir iş yaparsa elbette biz ona temiz, hoş bir hayat yaşatacağız ve karşılıklarını işlediklerinin en güzeline karşılık olarak vereceğiz."

Rivâyet

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî ← Ebu'l-Hasen et-Taysefûnî ← Abdullah b. Ömer el-Cevherî ← Ahmed b. Ali el-Küşmîhenî ← Ali b. Hucr ← İsmail b. Cafer ← Amr b. Ebî Amr Mevlâ el-Muttalib.

Ebû Musa el-Eş'arî, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Her kim dünyasını severse ahiretini hüsrana uğratar. Her kim de ahiretini severse dünyasını hüsrana uğratar. İşte bu kimseler bâkî olanı fâni olana tercih etmişlerdir." (5/41).

Beğavî bu rivâyeti *Şerhu's-Sünne'*de de aynı isnad ve metin ile zikretmiştir. İsnadda "Mevlâ el-Muttalib" ve "Ebû Musa el-Eş'arî"nin arasına "Muttalib"i de eklemiştir. Naklettiği rivâyette *tahvîl* yapıp başka bir isnad daha zikretmiştir. *Mesâbîhu's-Sünne'*de *hisânlar* arasında yer alan rivâyetin metni de aynıdır.¹⁰⁶

Ahmed b. Hanbel, *Müsned'*de bu rivâyeti Ebû Musa el-Eş'arî'den aynı metin ve farklı iki senedle zikretmiştir.¹⁰⁷ Kütüb-i Tis'a içerisinde yalnızca *el-Müsned'*de tespit edebildiğimiz bu rivâyet, aşağıda yerlerine işaret edilen diğer muteber hadis kaynaklarında da yer almıştır.

İbn Hibbân'ın *es-Sahîh'*inde yer alan rivâyetin metni aynı, senedi farklıdır.¹⁰⁸ Abd b. Humeyd (öl. 249/863) *el-Müsned'*de aynı metne yer vermiştir.¹⁰⁹ Taberânî (öl. 360/971) *el-Mu'cemu'l-Kebîr'*de Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletmiştir. Metni de "Kim dünyayı severse ahiretini hüsrana uğratmıştır. Her kim de ahireti severse dünyasını hüsrana sokmuştur. Dünya onlara bâkî olana karşılık fâni olanı emreder" şeklindedir. Bir diğer rivâyette ise buna ek olarak "Muhakkak siz, âlimleri çok, hatipleri az olan bir zamandasınız..." ibaresi yer almaktadır.¹¹⁰ Hâkim bu rivâyeti aynı metin ve iki farklı sened ile *el-Müstedrek'e* almıştır.¹¹¹ Beyhakî (öl. 458/1066), *Şuabu'İmân'*da iki farklı yerde zikretmiştir. Biri Beğavî'nin tefsirde naklettiği rivâyetin metniyle aynı iken, diğeri Taberânî'nin rivâyeti ile

¹⁰⁴ Dârimî, "2 Salât", 86, (No. 1383).

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/147, 168, 4/61, 178, 440, 12/176, 13/255, 15/209, 226, 16/95, 147, 177, 448, 19/166, 208, 20/446, 35/514, 42/433.

¹⁰⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/239, a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/422.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/470-472.

¹⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/486.

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedri es-Sâmarrâî ve Mahmûd Muhammed Halil es-Saîdî (Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1408/1988), 198.

¹¹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 9/112-113, 164-165.

¹¹¹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/308-319.

aynıdır. Fakat Taberânî'de yer alan rivâyetteki “فَأَمْرُهُمْ” lafzı burada geçmemektedir. Yine *es-Sünenu'l-Kübra*'da da aynı metinle aktarmıştır.¹¹²

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçen rivâyetlere “*hasen li ğayrihî, inkıta'* sebebiyle bu isnad *zayıftır*”,¹¹³ İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'inde nakledilen rivâyete ise “*inkıta'* nedeniyle *zayıftır*” demiştir.¹¹⁴ Zehebî, *el-Müstedrek*'te zikredilen rivâyetlerden birinde *inkıta'* olduğunu söylerken bir diğerine *sahîh* hükmünü vermiştir.¹¹⁵ Şuabu'l-Îmân'da Beyhakî'nin aktardığı rivâyetler hakkında muhakkiki Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid, tefsirde yer alan rivâyetin aynısına *inkıta'* nedeniyle senedi *zayıf*, bir diğerinin “*hasen* olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

Yukarıda aktarılan değerlendirmeler sonucunda rivâyetin şiddetli *zayıf* olmaması, *sahîh*, *hasen* ve *hasen li ğayrihî* gibi farklı değerlendirmelerin yapılması, farklı birçok isnadla nakledilmiş olması sebebiyle *hasen li ğayrihî* olduğu söylenebilir.

6.7. (Nahl, 16/98, 99, 100) İle İlgili Rivâyet

“Öyleyse Kur'ân'ı okuduğun zaman kovulmuş olan şeytandan Allah'a sığın. Çünkü onun, iman edip de Rablerine tevekkül edenlere karşı bir otoritesi yoktur. Onun otoritesi/gücü ancak kendisini arkadaş edinen müşrik olanların üzerindedir.”

Rivâyet

Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Şurayh ← Ebu'l-Kâsım el-Beğavî ← Ali b. el-Ca'd ← Şu'be ← Amr b. Mürre ← Âsım ← İbn Cübeyr b. Mut'im.

İbn Cübeyr b. Mu'tim'in babasından naklettiğine göre o Allah Rasûlü'nü (s.a.s) namaz kılarken gördü. Rasûlullah'ın (s.a.s) “Üç defa Allahu ekber kebîrâ (üç defa ve'l-hamdu lillahi kesîrâ ve üç defa da subhânallahi bükraten ve esîlâ) diyerek tekbir getirdiğini, daha sonra da “Allah'im, kovulmuş şeytandan, o (şeytanın) dürtüsünden, vesvesesinden ve tükürmesinden sadece sana sığınırım” diye dua ettiğini nakletti. (5/43).

Rivâyet, müellifin her iki hadis kitabında da yer almaktadır. *Mesâbih*'teki rivâyet *shâhlardan*.¹¹⁷

Ebû Dâvûd,¹¹⁸ İbn Mâce,¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel,¹²⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî¹²¹ (öl. 204/819), Abdurrezzak b. Hemmâm¹²² (öl. 211/826), Bezzâr¹²³ (öl. 292/905), Ebû Ya'lâ el-

¹¹² Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *el-Câmi' li Şuabi'l-Îmân*, thk. Abdulali Abdulhamid Hâmid ve Muhtar Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003), 4/308-319; 12/538-539, 13/187-188; a.mlf, *es-Sünenu'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/517.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/470-472.

¹¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/486.

¹¹⁵ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/308-319.

¹¹⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 12/538, 13/187.

¹¹⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/43, a.mlf, *Mesâbihu's-Sünne*, 1/318.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 121 (No.764).

¹¹⁹ İbn Mâce, “5 İkâmetu's-Salavât”, 2, (No. 807).

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/303-304, 324, 339, 36/514.

¹²¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/255.

¹²² Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1983), 2/82.

¹²³ Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhâlîk el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1416/1196), 8/366-367.

Mevsilî¹²⁴ (öl. 307/919), İbn Hibbân,¹²⁵ Taberânî,¹²⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî¹²⁷ ve Beyhakî¹²⁸ rivâyeti aynı metinle (bazı metinlerde birkaç lafız farklılığıyla beraber) nakletmişlerdir.

Ayrıca “Sübhâneke Duası” diye bilinen metinle beraber Ebû Dâvûd,¹²⁹ Tirmizî,¹³⁰ Dârimî,¹³¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî,¹³² İbn Huzeyme¹³³ (öl. 311/924), Dârekutnî¹³⁴ (öl. 385/995) ve Beyhakî¹³⁵ kitaplarında aktarmışlardır.

Rivâyet metninin yalnızca “Allah'im, kovulmuş şeytandan...” şeklinde başlayan kısmından itibaren İbn Mâce,¹³⁶ Ahmed b. Hanbel,¹³⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,¹³⁸ Abdurezzâk b. Hemmâm,¹³⁹ İbn Ebî Şeybe¹⁴⁰ (öl. 235/849), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî,¹⁴¹ İbn Huzeyme,¹⁴² İbn Hibbân,¹⁴³ Hâkim en-Nîsâbûrî¹⁴⁴ ve Beyhakî¹⁴⁵ kitaplarında zikretmişlerdir.

Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân'nın kitaplarını tahkik eden Muhammed Kamil Karabelli, Şuayb Arnavut, Abdullatif Hırzullah ve Âdil Mürşid bu kaynaklarda aktarılan rivâyetler için “*sahîh liğayrihi*”, “*zayıf*”, “*hasen liğayrihi*”, “Asım el-Anzî'nin *meçhûl* olması sebebiyle isnadı *zayıftır*”, “Ca'fer b. Süleyman bu rivâyette *teferrüd* etmiştir” gibi değerlendirmeler yapmışlardır.¹⁴⁶ Ebû Ya'lâ'nın naklettiği rivâyetlere Hüseyin Selim Esed “*zayıf*”, “*isnadı ceyyid*” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.¹⁴⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inin muhakkiki olan Muhammed b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî “Asım el-Anzî'nin *meçhûl* olması sebebiyle isnadı *zayıftır*” demiştir.¹⁴⁸ *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*'a zeyl yazan Zehebî iki rivâyet için de *sahîh* tabirini kullanmıştır.¹⁴⁹ Ahmed Ferid el-Mezîdî ve Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî, İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'inde zikredilen rivâyetin *sahîh liğayrihi* olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁰ Beyhakî'nin *Şuab*'ında aktarılan rivâyete muhakkik Abdulâlî Abdulhamid Hâmid *hasen* demiştir.¹⁵¹

Rivâyetin geçtiği eserlerde verilen hüküm genellikle *zayıf* olduğu yönündedir. Fakat *sahîh*, *hasen* gibi değerlendirmeler de dikkate alınacak olursa rivâyetin *hasen liğayrihi* olduğunu söylemek mümkündür.

¹²⁴ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1412/1996), 13/393.

¹²⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/80, 6/336-337.

¹²⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 2/134-135, 9/301.

¹²⁷ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/235.

¹²⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 4/495; a.mlf., *es-Sünenu'l-Kübra*, 2/53.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 121 (No.775).

¹³⁰ Tirmizî, “2 Ebvâbu's-Salât”, 179, (No. 242).

¹³¹ Dârimî, “2 Salât”, 33, (No. 1275).

¹³² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 2/358.

¹³³ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beirut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970), 1/238.

¹³⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/58-59-60-61.

¹³⁵ Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübra*, 2/52, 54.

¹³⁶ İbn Mâce, “5 İkâmetu's-Salavât”, 2, (No. 808).

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/378, 380, 18/52, 42/129.

¹³⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/388-389.

¹³⁹ Abdurezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 2/84.

¹⁴⁰ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Küfî, *el-Müsned*, thk. Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî ve Ahmed Ferid el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1997), 1/140-141.

¹⁴¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 8/411, 9/10, 258.

¹⁴² İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/40.

¹⁴³ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/78.

¹⁴⁴ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/207.

¹⁴⁵ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3/418-419; *es-Sünenu'l-Kübra*, 2/53, 54;

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân'ın aktardıkları rivâyetlerin değerlendirmelerini görmek için rivâyetlerin daha önce kaydettiğimiz dipnotlarına bakılabilir.

¹⁴⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 2/358; 13/393.

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/255.

¹⁴⁹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/207-235.

¹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/140-141.

¹⁵¹ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3/491.

6.8. (Nahl, 16/104, 105) İle İlgili Rivâyet

"Allah'ın âyetlerine inanmayan kimseleri Allah hidâyete erdirmez. Onlar için acı veren bir azap vardır. Yalanı, sadece Allah'a inanmayanlar uydururlar. İşte onlar yalancılardan ta kendileridir."

Rivâyet

Ebû Saîd eş-Şurayhî ← Ebû İshâk es-Sa'lebî ← Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Cevherî ← dedem Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Hafs ← Ebû Bekir Muhammed b. el-Ferec el-Ezrak ← Saîd b. Abdulhamîd b. Ca'fer.

Ya'lâ b. el-Eşdak, Abdullah b. Cerâd'ın şöyle dediğini nakleder: "Dedim ki: 'Ya Rasûlallah! Mü'min bir kimse zina eder mi?', 'Bu olabilir' buyurdu. 'Peki hırsızlık yapar mı?' dedim, 'Bu olabilir' buyurdu. 'Peki yalan söyler mi?' dedim, 'Hayır (mü'min biri yalan söylemez). Allah Teâlâ: 'Yalanı, ancak Allah'a inanmayan kimseler uydururlar.' dedi' diye cevap verdi." (5/45).

Beğavî, yalanın bir Müslümana asla yakışmayacağını, bu çirkin hasletin kâfirlerin bir özelliği olduğunu açıklamak amacıyla Rasûlullah'tan (s.a.s) bu rivâyeti nakletmiştir.

Ebu'l-Kâsım el-Beğavî (öl. 317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe* isimli kitabında aynı rivâyeti nakletmiştir. Müfessirlerden Sa'lebî (öl. 427/1035) ve Vâhidî (öl. 468/1075) de aynı şekilde Nahl Sûresi yüz beşinci âyetin tefsiri sadedinde yer vermiştir. İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/922) bir hadis kitabı olan *Tehzîbu'l-Âsâr*'ında bu rivâyeti Abdullah b. Cerâd tarikiyle Ebu'd-Derdâ'dan nakletmiştir. Ancak *Meâlimu't-Tenzîl*'deki rivâyetin sonundaki âyet yerine "Sadece iman etmeyen kişi yalan söyler. Kul(un ayağı) kayar/hata yapar sonra da rabbine yönelerek tövbe eder. Allah Teâlâ da onun tövbesini kabul eder" ifadesi zikredilmektedir.¹⁵²

el-Harâitî (öl. 327/939), *Mesâvi'l-ahlâk ve Mezmûmuha* ismini verdiği kötü ahlak ile alakalı *merfû'*, *mevkûf*, *maktû'* ve bazı ulemanın rivâyetlerini ihtiva eden eserinde *Meâlimu't-Tenzîl*'deki rivâyetin aynısını nakletmiştir.¹⁵³ *Târîhu Medîneti Dimesk* isimli eserin sahibi İbn Asâkir (öl. 571/1176) de bu rivâyeti kitabına almıştır. İbn Asâkir'in zikrettiği isnad, Saîd b. Abdulhamid b. Cafer'den itibaren Beğavî'nin senediyle birleşmektedir.¹⁵⁴

Aclûnî (öl. 1162/1749) de halk arasında hadis diye bilinen rivâyetleri topladığı *Keşfu'l-Hafâ* isimli kitabına bu rivâyeti de almıştır. Rivâyet şöyledir: "Nebî'ye (s.a.s) şöyle soruldu: "Ey Allah'ın Rasûlü! Mü'min biri korkak olur mu? 'Evet, olur' buyurdu. Peki cimri olur mu? 'Evet, olur' buyurdu. Peki yalancı olur mu? diye sorulunca da 'Hayır (yalancı) olmaz' diye cevap verdi." Sonra da İbn Abdilber'in *Temhîd*'de Abdullah b. Cerâd'dan: "Mü'min zina eder mi?', 'Bu olabilir' buyurdu. 'Peki mümin yalan söyler mi' dedim, 'Hayır (yalan söylemez)" şeklindeki rivâyeti aktardığını belirtmiştir. İbn Ebî'd-Dünya'nın (öl. 281/894) da *Kitâbu's-Samt*'ta¹⁵⁵ bunu kısaltarak yalan ile ilgili kısmını

¹⁵² Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz b. el-Merzubân el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed Emin b. Muhammed el-Cekenî (Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1421/2000), 4/244; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisâbüri, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002), 6/44-45; Vâhidî, *el-Vasît fi Kur'an'il-Mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/85; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tehzîbu'l-Âsâr*, thk. Mahmut Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1402/1982), 135-136.

¹⁵³ Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî, *Mesâvi'l-ahlâk ve Mezmûmuha*, thk. Mustafa b. Ebu'n-Nasr eş-Şelbî (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1412/1992), 69-70.

¹⁵⁴ Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Medîneti Dimesk*, thk. Amr b. Garâme (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 27/241-242.

¹⁵⁵ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbu's-Samt*, thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1410/1990), 237.

naklettiğini belirtmiştir. Rivâyette yer alan mü'min bir kimsenin yalan söylemesiyle alakalı Hz. Ömer' ve Sa'd b. Ebî Vakkas'tan da iki farklı nakil yapmıştır. Daha sonra da Beyhakî'ye göre *merfû'* olmayıp *zayıf* olduğunu, Dârekutnî'nin "*mevkûf* olması isabetli fakat doğru olan hükmen *merfû'* olmasıdır. Çünkü burada şahsi bir görüş yoktur" şeklindeki kanaatlerini aktarmıştır. Aynı şekilde *Mekâsîdu'l-Hasene'* de de böyle olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶

*Kitâbu's-Samt'*ı tahkik eden Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî kitapta geçen rivâyetin senedinin *zayıf* olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷ Senedde yer alan Ya'lâ b. el-Eşdak hakkında Buhârî "*hadisi yazılmaz*" demiştir.¹⁵⁸ Zehebî ise *Mizânu'l-İtidâl'*de Buhârî'nin bu değerlendirmesini zikrettikten sonra İbn Adiy'in "Amcası Abdullah b. Cerâd'dan rivâyette bulunmuştur. O ve amcası *meçhûl* kimselerdir" dediğini, Ebû Zür'a'nın da "*Leyse bi şey'/bir şey değil, doğru söylemez*" şeklindeki ifadelerini aktarmıştır. Abdullah b. Cerâd için ise şunları aktarmıştır: "*Meçhûldur, haberi doğru değildir. Çünkü o, Ya'lâ b. el-Eşdak'ın kendisinden rivâyette bulunduğu bir kişidir. Ebû Hâtim de 'Bilinmiyor, haberi doğru değildir' demiştir.*"¹⁵⁹

Yukarıda belirtilen değerlendirmelere binaen rivâyetin *zayıf* olduğu söylenebilir.

6.9. (Nahl, 16/124) İle İlgili Rivâyet

"Cumartesi günü tatili yalnızca o gün hususunda ihtilafa düşenlere farz kılındı. Şüphesiz ki Rabbin, onların ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü aralarında hükmedecektir."

Rivâyet

Ebû Ali Hassan b. Saîd el-Menî'î ← Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Muhammeş ez-Ziyâdî ← Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseynî el-Kattân ← Ahmed b. Yusuf es-Sülemî ← Abdurrezzak ← Ma'mer ← Hemmâm b. Münebbih.

Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "*Onlara bizden önce, bize de onlardan sonra kitap verildiği halde biz sonradan gelip kıyamet gününde de öne geçenleriz. Bu, onlara farz olup da kendisi hakkında ihtilafa düştükleri gündür. Allah onunla bizi doğru yola ulaştırmıştır. Onlar gün konusunda bize tabidirler. Yahudilerin yarın, Hristiyanla rınki de yarından sonraki gündür.*" (5/52).

Müellif mezkûr rivâyeti her iki hadis kitabında da nakletmiş ve *Mesâbîh*'teki rivâyeti *sihâhlar* arasına almıştır.¹⁶⁰ Buhârî,¹⁶¹ Müslim,¹⁶² Nesâî¹⁶³ ve Ahmed b. Hanbel¹⁶⁴ de bu rivâyete eserlerinde yer vermişlerdir.

Senedde yer alan ravilerden Hemmâm b. Münebbih rivâyeti *Sahîfetu's-Sahîha*'sına¹⁶⁵ alırken; Ma'mer b. Râşid *Câmî*'ine, Adurrezzâk b. Hemmâm ise *Musannef*'in almamışlardır.

Şeyhayn'ın sıhhat şartlarını haiz olması sebebiyle bu rivâyete *sahîhtir* denilebilir.

¹⁵⁶ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Yusuf b. Mahmud el-Hâc Ahmed (Dimaşk: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadis, ts.), 2/127-128.

¹⁵⁷ İbn Ebi'd-Dünya, *Kitâbu's-Samt*, 237.

¹⁵⁸ Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986), 2/165.

¹⁵⁹ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.), 2/400, 4/455-456.

¹⁶⁰ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/200-201; a.mlf. *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/464.

¹⁶¹ Buhârî, "11 Cum'a", 1, (No. 876).

¹⁶² Müslim, "7 Cum'a", 20, 21.

¹⁶³ Nesâî, "14 Cum'a", 1, (No. 1367).

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/363-364, 13/135-136, 475, 16/314.

¹⁶⁵ Hemmâm b. Münebbih, *es-Sahîfetu's-Sahîha*, 28.

7. Rivâyetlerin Kaynak ve Sıhhat Bakımından Sınıflandırılması ve Tablolar Halinde Gösterilmesi

Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzil*'de Nahl sûresinin tefsiri bağlamında naklettiği 9 *merfû'-muttasıl* rivâyet yer aldığı kaynak bakımından; Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar, diğer hadis kitaplarında yer alanlar, hadis kitabı dışındaki kaynaklarda yer alanlar ve başvuru kaynaklarda bulunamayanlar şeklinde, sıhhati açısından; makbûl, merdûd ve sıhhati hakkında hüküm verilemeyenler şeklinde taksim edilmiştir.

Bunun yanında makbûl rivâyetler; *sahîh* ve *hasen*, merdûd rivâyetleri; *zayıf* ve *mevzû*, zayıf rivâyetler ise zayıflıkları bakımından farklı kategorilere ayrılmıştır. Ayrıca mezkûr rivâyetlerin *Kütüb-i Tis'a* içerisindeki genel dağılımına ve Beğavî'nin *Şerhü's-Sünne* ve *Mesâbihü's-Sünne* adlı hadis kitaplarındaki genel dağılıma göre bölümlere ayrılmıştır. Bunların hepsine aşağıdaki tabloda belirtildiği gibi yer verilmiştir.

Tablo 1: Rivâyetlerin Genel Dağılımı

İÇİNDE YER ALDIĞI KAYNAK BAKIMINDAN	Kütüb-i Tis'a'da Yer Alanlar			8	
	Diğer Hadis Kitaplarında Yer Alanlar			-	
	Hadis Kitabı Dışında Yer Alanlar			1	
	Başvurulan Kaynaklarda Bulunamayanlar			-	
	Toplam			9	
SIHHAT BAKIMINDAN	Makbûl Hadisler	Sahîh	5	8	
		Hasen	3		
	Merdûd Hadisler	Zayıf	Zayıflık Sebebi		1
			Metrûk	-	
			Meçhûl	1	
			Münker	-	
			Mürsel	-	
			Munkatı	-	
			Muallak	-	
			Garib	-	
Diğerleri	-				
	Mevzû	-			
Hakkında Hüküm Verilemeyenler	-		-		
Toplam			9		

Tablo 2: Kütüb-i Tis'a'da Yer Alan Rivâyetlerin Dağılımı (Tekrarlarıyla birlikte)

Buhârî	4
Müslim	5
Ebû Dâvûd	3
Tirmizî	5
Nesâî	2
İbn Mâce	3
Dârimî	2
Mâlik b. Enes	-
Ahmed b. Hanbel	8
TOPLAM	32

Tablo 3: Rivâyetlerin Beğavî'nin Hadise Dair Eserlerindeki Dağılımı

Sadece Şerhu's-Sünne'de Yer Alanlar	1
Sadece Mesâbîhu's-Sünne'de Yer Alanlar	-
Her ikisinde de Yer Alanlar	8

Sonuç

Kur'ân'ın nâzil oluşundan itibaren ilk açıklayıcısı Hz. Peygamber (s.a.s) olmuştur. Bu nedenle İlâhî Kelam'ın en doğru şekilde anlaşılması ve uygulanabilmesi için Rasûlullah'tan (s.a.s) nakledilen rivâyetler temel kaynak olmuştur. İslam bilginleri rivâyetlerin sonraki nesillere *sahîh* olarak aktarılması için çok çaba sarf etmişlerdir. Fakat bu çabaya rağmen yine de Hz. Peygamber'in (s.a.s) ağzından, O'nun söylemediği ancak O'na nispet edilen bazı uydurma rivâyetler yaygınlaşmıştır. Bunların bir bölümü de ne yazık ki kaynak eser olarak değerlendirilen birçok kitapta yer alabilmektedir.

İslâm âlimleri de Allah'ın muradını anlamaya yönelik yoğun gayretler sarf etmişler, bu gayretlerin sonucu da tefsir adı verilen pek çok eser vücuda getirmişlerdir. Eserlerinde ilahi mesajı daha iyi açıklayabilmek için vahyin ilk muhatabı ve mübeyyini Hz. Muhammed'in (s.a.s) açıklamalarından büyük oranda istifade etmişlerdir. İşte "rivâyet tefsiri" adı verilen bu eserlerden biri de Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl* ismini verdiği eseridir.

Çalışmamızda Beğavî'nin bu eserinde Nahl Sûresi'nin tefsirinde yer verdiği *merfû'-muttasıl* rivâyetlerin tahric ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda ilk önce nakledilen rivâyetlerin temel hadis kaynaklarındaki yerleri tespit edilmiş, akabinde ise sened ve metin farklılıklarına işaret edilmiştir. Daha sonra münekkid muhaddislerin ve muhakkiklerin ilgili rivâyetler hakkındaki açıklamalarına ve sıhhat değerlendirmelerine yer verilmiştir. Son olarak kısa bir değerlendirmeye birlikte şahsi kanaatimiz ortaya konmuştur.

Bu araştırmada ulaştığımız sonuçları özetleyecek olursak:

Beğavî, 128 âyetten oluşan Nahl Sûresi'ni tefsir ederken 26 tane rivâyet nakletmiştir. Bu rivâyetlerden 9'u *merfû'-muttasıl*'dir.

Merfû'-muttasıl olarak nakledilen 9 rivâyetin 1'i - müellifin hadise dair iki meşhur eserinden biri olan - sadece *Şerhu's-Sünne'de* yer alırken, sadece *Mesâbîhu's-Sünne'de* nakledilmiş hiçbir rivâyet yoktur. 8'i ise her iki eserinde de yer almaktadır. *Mesâbîh'te* naklettiği 8 rivâyetin 6'sı *sihâh*, 2'si ise *hısân* başlığı altındadır.

Rivâyetlerin Kütüb-i Tis'a'daki dağılımıyla ilgili olarak ise şunları söyleyebiliriz: 9 *merfû'-muttasıl* rivâyetin 8'i Kütüb-i Tis'a'da yer almaktadır. Bunlardan 3'ü *Şeyhayn* (Buhârî ve Müslim) tarafından nakledilmiştir. Yani *muttefekun aleyhtir*. 1 rivâyet ise ne Beğavî'nin hadis kitaplarında ne de temel hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Sihhat bakımından ise, 9 rivâyetin 5'inin *sahîh*, 3'ünün *hasen liğayrihi*, 1'inin de şiddetli *zayıf* olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç itibarıyla 9 *merfû'-muttasıl* rivâyetin %90'ı makbuldür ve başta Kütüb-i Tis'a müellifleri olmak üzere meşhur âlimler tarafından müteber hadis kitaplarında yer almaktadır. Bu veriler bize Beğavî'nin Nahl Sûresini tefsir ederken naklettiği müsned rivâyetlerin sahîh ve aynı zamanda müteber hadis kaynaklarında yer alanlar arasından tercih ettiğini söylemektedir. Bunda hiç şüphesiz Beğavî'nin aynı zamanda iyi bir hadisçi olmasının da büyük rolü vardır.

Kaynakça

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (öl. 249/863). *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedri es-Sâmarrâî ve Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî. Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1. Basım, 1408/1988.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (öl. 211/826). *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî. 11 cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1983.
- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî (öl. 1162/1749). *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Yusuf b. Mahmud el-Hâc Ahmed. 2 cilt. Dimaşk: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadis, ts..
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (öl. 241/855). *el-Müsned*. nşr. Şuayb Arnavut vd. 50 cilt. Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1418/1997.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî (öl. 1014/1605). *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Bakırcı, Saffet. "Meâlimu't-Tenzîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/203-204. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bakırcı, Saffet. *Meâlimu't-Tenzîl'in Rivâyet Tefsirleri İçindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (öl. 516/1122). *Meâlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1411/1991.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (öl. 516/1122). *Mesâbîhu's-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı vd. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, Beyrut, 1407/1987.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (öl. 516/1122). *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavut, Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 15 cilt. Beyrut/Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Basım, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (öl. 458/1065). *el-Câmi' li Şuabi'l-İmân*, thk. Abdulali Abulhamid Hâmid. 14 cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1. Basım, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (öl. 458/1065). *es-Sünenu'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâliq el-Basrî (öl. 292/905). *el-Müsnedu'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. 9 cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1416/1196.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (öl. 256/870). *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (öl. 256/870). *et-Târîhu's-Sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1406/1986.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl (öl. 255/868). *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selim Esed. 2 cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1. Basım, 1421/2000.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, 2017.
- Düzenli, Muhittin. "Beğavî'nin, Kitâbu'l-Mesâbîh Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası ve Diğer Nüshalarla Mukayesesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3, (2014) 257-284.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd (öl. 204/819). *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1. Basım, 1419/1999.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275/888). *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavut, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (öl. 307/919). *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selim Esed. 13 cilt. Dimeşk: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 2. Basım, 1412/1996.
- Ebu'l-Kâsım el-Beğavî, Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz b. el-Merzubân el-Beğavî (öl. 317/929). *Mu'cemu's-Sahâbe*. thk. Muhammed Emin b. Muhammed el-Cekenî. 5 cilt. Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1. Basım, 1421/2000.
- Eroğlu, Ali. Müfessir *Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (öl. 405/1014). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhîsu li'l-Hafız ez-Zehebî*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı. 4 cilt. Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, t.s..
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî (öl. 327/939). *Mesâvi'l-ağlâk ve Mezmûmuha*. thk. Mustafa b. Ebu'n-Nasr eş-Şelbî. 1 cilt. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1. Basım, 1412/1992.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (öl. 571/1176). *Târîhu Medîneti Dimeşk*. thk. Amr b. Garâme. 80 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (öl. 235/849). *el-Müsned*. thk. Âdil b. Yusuf el-Gazzâvî ve Ahmed Ferid el-Mezîdî. 2 cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1419/1997.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (öl. 281/894). *Kitâbu's-Samt*. thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1410/1990.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî (öl. 681/1282). *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas. 7 cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 1317/1900.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (öl. 354/965). *es-Sahîh*. nşr. Şuayb Arnavut. 18 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî (öl. 311/924). *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (öl. 273/886). *es-Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut vd. 5 cilt. b.y.: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn Abdüsselâm el-Harrânî (öl. 728/1328). *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 8 cilt. Kahire: Müessesetu Kurtubâ, 1. Basım, 1046/1987.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5 cilt, Ankara: D.İ.B. Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'ân'ı Kerim Mealî*. İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Kaya, Aykut. *Meğazi'nin Kur'ân Tefsiri'ne Kaynaklığı (Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kutlay, Halil İbrahim. *Hadiste Sened Tenkidi*. İstanbul: Elif Yayınları, 2015.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (öl. 261/875). *es-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1412/1991.

- Özerverarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-Beyân* (öl. 427/1035). thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002), (el-Mektebetu's-Şâmile Programı. Versiyon: 3.64).
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 10 cilt. b.y.: Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, 1413/1993.
- Şahin, Bekir. *İmam Beğavî*. <https://konyaarastirmalari.blogspot.com/2012/05/imami-begavi.html>
- Şeyhûn Muhammed, Abdulhamid Abdurrezzâk. *Rivâyâtu'l-Beğavî fî Tefsîrihi Meâlimu't-Tenzil an Şeyhihi Abdulvahid el-Melîhî "Tahrîç ve Dirâse"*. Mısır: Arap Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Araştırmalar Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidu'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (öl. 360/970). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abulmecid es-Selefi. 25 cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (öl. 310/922). *Tehzîbu'l-Âsâr*, thk. Mahmut Muhammed Şakir. 1 cilt. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1402/1982.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevra b. Mûsa b. ed-Dahhâk (öl. 279/892). *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve vd. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1382/1962.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (öl. 468/1075). *el-Vasît fî Kur'ân'il-Mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Nahl Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/308-309. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (öl. 748/1347). *Tezkiratu'l-Huffâz*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, ts..
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (öl. 748/1347). *Mîzânu'l-İ'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s..